

פרשת שמות

הריגה על ידי הזכרת שם קדוש

פתיחה

- ◇ מדוע אומרים חז"ל שמשם הרג את המצרי על ידי שם המפורש?
- ◇ למי מותר להרוג בשם המפורש?
- ◇ כיצד דן משה את המצרי?
- ◇ מדוע היכה משה את המצרי רק לאחר שראה שאיש מזרעו אינו עתיד להתגייר?
- ◇ האם מתחשבים באישה בהריון שהתחייבה מיתה בבית דין?
- ◇ מה דינו של גוי שהיכה את ישראל?
- ◇ האם הריגה על ידי אמצעים רוחניים נחשבת להריגה?
- ◇ אם כן מדוע אכילה שלא כדרך הטבע אינה נחשבת לאכילה?
- ◇ מה ההבדל בין הריגה בשם ובין 'נתן בו עינו ועשאו גל של עצמות'?
- ◇ האם חייב לשלם על גרימת נזק באמצעים רוחניים?
- ◇ האם שאלה באורים ותומים נחשבת לכתיבה בשבת?
- ◇ האם מותר לכתוב בשבת על ידי השבעת קולמוס?
- ◇ מדוע בתקופת המדבר היה אסור לבני ישראל לבשל את המן בשבת על ידי מחשבה?
- ◇ האיסור להסתכל בשדה חברו, הוא "דברי חסידות" בלבד, או נזק שבית דין יכול לאכוף?
- ◇ האם הריגה על ידי שיבוש מכון של מערכות מחשוב בבית חולים נחשבת רציחה גמורה?

למי מותר להרוג בשם המפורש

כאשר משה רבנו יצא לראות בסבלות אֶחָיו, הוא ראה איש מצרי מכה איש עברי, ומתוך אהבת ישראל שבערה בליבו היכה את המצרי למוות, וכך נאמר¹:

"וַיְהִי בַּיָּמִים הֵם וַיִּגְדַּל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל אֶחָיו וַיֵּרָא בְּסִבְלָתָם וַיֵּרָא אִישׁ מִצְרִי מַכֶּה אִישׁ עִבְרִי מֵאֶחָיו. וַיִּפֹּן לֵה וְלֵה וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ וַיִּךְ אֶת הַמִּצְרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַּחֹל."

לפני שמשם היכה את המצרי, מציינת התורה: "וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ". רש"י מפרש בדרך הדרש, שמשם הסתכל ברוח קודשו על עתידו של המצרי:

"וירא כי אין איש - עתיד לצאת ממנו שיתגייר".

על כך יש לשאול שתי שאלות:

- מדוע פסק משה רבנו כי האיש המצרי חייב מיתה? האם גזר הדין נבע מהגדרת המצרי כ"רודף" המנסה להרוג את העברי, או שמא מדובר בדין עקרוני לפיו גוי המכה את ישראל עובר על איסור חמור הגורר ענישה כבדה.
- אם המצרי חייב מיתה, מדוע יש להתחשב באפשרות שעתיד לצאת ממנו גר צדק?

¹ שמות ב, יא-יב.

משה רבנו יצא גם ביום השני לראות בסבלות אחיו, והפעם נתקל בשני עברים ניצים:²

"וַיֵּצֵא בַיּוֹם הַשֵּׁנִי וְהָנָה שְׁנֵי אֲנָשִׁים עֲבָרִים נִצִּים וַיֹּאמֶר לְרָשָׁע לְמָה תִּכָּה רַעְךָ. וַיֹּאמֶר מִי שְׁמֶךָ לֹאִישׁ שֶׁר וְשֹׁפֵט עָלֵינוּ הִלְהַרְגֵנִי אֵתָּה אֲמַר כְּאִשֶּׁר הִרְגַּת אֶת הַמִּצְרִי וַיֵּירָא מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אָכֵן נֹדַע הַדָּבָר."

על דברי העברי המוכה, "הִלְהַרְגֵנִי אֵתָּה אֲמַר", כתב רש"י:

"מכאן אנו למדים שהרגו בשם המפורש".

מקור דברי רש"י, הוא באבות דרבי נתן³, שם מתואר כי משה לא פעל על דעת עצמו, אלא נועץ בבית דין של מעלה, וזו לשון המדרש:

"וַיֵּירָא בַסְּבִלּוֹתָם וַיִּפֶּן כֹּה וְכֹה וַיֵּרָא כִּי אֵין אִישׁ וַיֵּךְ אֶת הַמִּצְרִי וַיִּטְמְנֵהוּ בַחֹל" (שמות ב, יב) - מה תלמוד לומר 'כי אין איש'? מלמד שהושיב לו משה סנהדרות של מלאכי השרת ואמר להם: אהרוג את זה? אמרו לו: הרוג. וכי בחרב הרגו? והלא באמירה הרגו, שנאמר: 'הִלְהַרְגֵנִי אֵתָּה אֲמַר' כאשר הרגת את המצרי' - מלמד שהרגו בשם".

הרא"ם⁴, רבי אליהו מזרחי⁵ מקשה: כיצד למדו חז"ל מהפסוק שהריגת המצרי היתה בשם המפורש? הרי את המילים "הִלְהַרְגֵנִי אֵתָּה אֲמַר", אמר העברי על עצמו, ולא על המצרי. וזו לשונו:

"שהרגו בשם המפורש. בשמות רבה אמרו: 'הִלְהַרְגֵנִי אֵתָּה מִבְּקֶשׁ' אֵין כְּתִיב כֹּאן, אלא 'אתה אומר', מכאן אתה למד שהרגו בשם המפורש, שהוא באמירה. אבל לא ידעתי איך הוציאו ממילת 'אתה אומר'... שהרי לא למדנו מזה אלא שהיה רוצה להרוג את הרשע בשם המפורש, לא שהרג את המצרי בשם המפורש, דבמצרי אין כתוב בו אמירה אלא הריגה".

הרא"ם מתרץ, כי דברי העברי המוכה היו "מקרא קצר", וכוונתו היתה לשאול האם משה מתכוון להרוג גם אותו בדיבור, כפי שעשה למצרי:

"ושמא יש לומר... דהכי קאמר: הִלְהַרְגֵנִי אֵתָּה מִבְּקֶשׁ בַּמַּאמְרִיךְ, כמו שאמרת והרגת את המצרי, והוא מקרא קצר".

לגבי השאלה, כיצד ידע העברי על אופן ההריגה, מסביר הרא"ם:

"ואין לתמוה מי הגיד לאותו רשע שהרגו בשם המפורש... דאיכא למימר, שמכיון שראה שטמנו בחול, ולא ראה שעשה בו שום מעשה בידים, שפט בשכלו שבשם המפורש הרגו".

² שמות ב, יג-יד.

³ אבות דרבי נתן נוסחא א פרק כ.

⁴ רא"ם שמות ב, יד.

⁵ רבי אליהו מזרחי (הרא"ם) (קושטא, טורקיה), הר"י-הרפ"ו - מגדולי חכמי טורקיה ומנהיגי הרוחניים של יהדות האימפריה העות'מאנית בתקופת גירוש ספרד. שימש כרב הראשי, ה"חכם באשי", והיה הסמכות התורנית העליונה בדורו. התחנך בקושטא אצל גדולי דורו, ביניהם רבי אליהו הלוי, ונודע עוד בצעירותו כעילוי ובקי עצום בכל מכמני התורה. עמד בראש ישיבה גדולה והעמיד תלמידים הרבה. חייו היו מסורים לביצור חומות היהדות ולקליטת אלפי הפליטים מגירוש ספרד, תוך דאגה לשיקומם הרוחני והחברתי בקהילות טורקיה. הצטיין בשילוב מיוחד של עומק ופשט. חיבורו על רש"י נחשב לאבן יסוד, ובו הוא מיישב את קושיות המפרשים בשיטותיו ובבהירות מופלאה. לצד גדלותו בתורה, נודע בבקיאיותו בחוכמות התכונה והחשבון.

לאחר בירור זה, נפנה לדברי **רבנו בחי**⁶, המלמדנו כי ההתמודדות בין משה למצרי היתה התמודדות רוחנית עמוקה, בין כוחות הקדושה לטומאה, והמאבק הוכרע באמצעות השם הקדוש שיצא מפי משה:

"וַיֵּךְ אֶת הַמִּצְרִי - רָאוּי הָיָה מֹשֶׁה מִשְׁשֶׁת יָמֵי בְּרָאשִׁית לַעֲשׂוֹת הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה לַהֲרוֹג אֶת הַמִּצְרִי, כִּי כֹחוֹ שֶׁל מִצְרִי הוּא כֹחוֹ שֶׁל קֵין שֶׁהוּא מִצַּד הַטּוֹמְאָה... וְדַע כִּי הַהֲכָאָה הַזֹּאת בִּלְשׁוֹן הִיתָה, כִּי הִמִּית אוֹתוֹ בְּרוּחַ שְׁפָתָיו... וְשֵׁם הַמְּפֹרָשׁ שֶׁל מ"ב אוֹתִיּוֹת הִיָּה... וְבֵא לִשׁוֹן 'וַיֵּךְ אֶת הַמִּצְרִי' כִּלְשׁוֹן 'וַיֵּצֵא מִלֶּאךָ ה' וַיֵּךְ בַּמַּחֲנֶה אֲשׁוּר' (מַלְכִּים ב' יט, לָהּ), שֶׁאֵין הַכוּוֹנָה הַכֹּאת יָד כִּי אִם הַכֹּאת כָּח".

הריגת המצרי על ידי משה לא היתה אירוע מזדמן, אלא מעשה שהיה ראוי להיעשות עוד מששת ימי בראשית. רבנו בחי מבאר, שהמצרי ייצג את כוחו של קין - כוח שמקורו בצד הטומאה, ומשה פעל מכוח הקדושה כדי לבטל כוח זה. נמצא שהמונח "וַיֵּךְ" בפסוקים אלה, אינו מתאר פעולה פיזית, אלא הכאה באמצעות הלשון, ב"רוח שפתי", בהזכרת השם המפורש, שם בן מ"ב אותיות. זאת, בדומה למלאך שהיכה במחנה אשור, שגם שם, כמו אצל משה, הכוונה אינה להכאה פיזית בידיים, אלא להפעלת עוצמה רוחנית שהביאה לביטול הקיום של הצד שכנגד.

טענת האיש העברי על גילו של משה

על דברי האיש העברי למשה: "מִי שֶׁמָּךְ לְאִישׁ שׁוֹר וְשִׁפְט עֲלִינוּ", כתב רש"י⁷:

"מִי שֶׁמָּךְ לְאִישׁ - וְהָרִי עוֹדֵךְ נֶעֱר".

כלומר, האיש העברי טען כלפי משה שאינו ראוי עדיין להיקרא "איש", במובן של אדם בעל סמכות ושופט, מחמת גילו הצעיר.

על דברי רש"י אלה, הנסמכים על דברי חז"ל, מקשה **הט"ז**⁸ בספרו **דברי דוד**: מה ראו חז"ל ורש"י לקשור בין גילו של משה לבין הריגת המצרי? וכי רק לאדם מבוגר מותר למחות על עוול?

משיב הט"ז:

"ונראה דהכי קאמר: אתה קורא אותי רשע ומתגבר עלי, איני יודע במה כוחך גדול, אם מצד שאתה משתמש בשם - הלא איסור יש בזה, דאיתא בפרק בתרא דקידושין (עא ע"א): אין מוסרין השם אלא אם כן הוא בחצי ימיו... והנה אתה עודך נער ואין לך רשות להשתמש בשם".

⁶ רבנו בחי שמות ב, יב.

⁷ רש"י שמות ב, יד.

⁸ **רבי דוד הלוי סגל (הט"ז) (פולין-אוקראינה), השם"ו-התכ"ז** - רבן של קהילות חשובות בפולין, מנושאי הכלים של ה"שולחן ערוך" ומגדולי הפוסקים האשכנזיים. למד אצל אחיו הגדול, רבי יצחק הלוי סגל, מחבר שו"ת מהר"י הלוי. מגיל צעיר שימש בתפקידים רבניים שונים; בתפקידים אלה עבר בין ערים רבות, כמו בריסק וקרקא. התחתן עם בתו של רבו המובהק הרב יואל סירקיש (הב"ח). בשנת הת"א התיישב באוסטרוה, שם הקים ישיבה וכתב את חיבורו המפורסם על ה"שולחן ערוך".

רבי פינחס מפוזן⁹, בספרו **ברית שלום**¹⁰, מוסיף ומסביר כי משה היה ראוי להשתמש בשם למרות גילו הצעיר, (שהיה כבן עשרים), וזאת בזכות ענוותנותו:

"מי שמך לאיש... והרי עודך נער בן עשרים שנה, ואיך מלאך ליבך ללמוד השם המפורש... אמנם משה לא כן ידמה, כי עניו גדול היה מנערותו, וראוי היה להשתמש בו קודם שהגיע לחצי ימיו, והריגת המצרי לא לכבוד עצמו עשה, אלא לקנא קנאת ה' צבאות".

החת"ם סופר¹¹ מסביר, כי טענת האיש העברי "מי שְמֶךְ לְאִישׁ", נגעה לכשירותו של משה לשמש כדיין לישראל בגיל כה צעיר (י"ב שנים לפי מדרש מסוים¹²):

"מי שמך לאיש שר ושופט עלינו... דלא היה משה אז רק בן י"ב שנה, ואם כן אינו ראוי להיות עד או שופט ודיין כלל לישראל... ועוד חילוק ביניהם: בן נח נהרג בעד אחד ודיין אחד... וגם בן נח הוא דנהרג במכה ישראל... מה שאין כן להמכים האלו ישראלים אמר תחילה 'רשע למה תכה רעך', והיינו משום דישאל בעי התראה... וזהו 'מי שמך לאיש' דייקא - שתהיה 'איש' ולא קטן להיותך ראוי להיות שר ושופט 'עלינו' דייקא, כי ישראלים אנחנו".

לפי החת"ם סופר, משה הרג את המצרי כדין "גוי המכה ישראל", שדינו מוכרע בדיין אחד וללא צורך בהתראה או בגיל מינימלי לדיין. לעומת זאת, בדין שבין שני העברים, טען הרשע כלפי משה, כי הוא אינו מוסמך לדון אותם כיוון שהוא עדיין "קטן" מבחינה הלכתית.

אין איש עתיד לצאת ממנו

הגרי"ז¹³, **רבי יצחק זאב סולובייצ'יק מבריסק**¹⁴, מבאר מדוע נזקק משה רבנו לבחון האם עתיד לצאת מזרעו של המצרי גר צדק, ומדוע הרגו דווקא באמצעות השם המפורש? הגרי"ז מחבר את שני העניינים לעניין הלכתי אחד, וכה דבריו:

⁹ **רבי פינחס מפוזנא (פולין), הש"פ-התכ"ג** - מגדולי הדרשנים ומרביצי התורה בדורו של ה"טורי זהב" (ה"ט"ז), כיהן כרב ואב"ד ור"מ בק"ק וולאדאווא. נולד בשנת ש"פ לאביו הגאון רבי פילטא זצ"ל, שכיהן כדיין וממציני הישיבה בק"ק פוזנא. עוד בצעירותו נודע כ"סיני ועוקר הרים" וכבעל כוח חידוש מופלג. נשא לאישה את הרבנית הצדקנית מרת רחל ע"ה, בתו של הקצין והנדיב המפורסם רבי שמשון מוולאדאווא זצ"ל. כיהן ברבנות וולאדאווא והעמיד תלמידים הרבה בישיבה שבראשה עמד. אף שנתבקש לישיבה של מעלה בקיצור ימים ושנים ביום י באדר תכ"ג (בגיל מג), הניח אחריו ברכה של כתבי יד רבים המקיפים את כל חלקי התורה.

¹⁰ ברית שלום פרשת שמות ד"ה נראה לי.

¹¹ תורת משה שמות ב, יד.

¹² ראה שמות רבה ה, ב; רמב"ן שמות ב, כג.

¹³ חידושי הגרי"ז סימן פה.

¹⁴ **רבי יצחק זאב הלוי סולובייצ'יק (הגרי"ז, הרב מבריסק) (וולוז'ין-בריסק-ירושלים), התרמ"ו-התש"ך** - נולד לאביו רבי חיים, בעת ששימש כראש ישיבה בוולוז'ין. מגיל צעיר הוכר כעילוי. בשנת התרנ"ב כשנסגרה ישיבת וולוז'ין עבר עם אביו לבריסק, ושם למד ולימד. לאחר פטירת אביו בשנת התרע"ח נקרא למלא את מקומו כרבה של בריסק. בתקופת השואה הצליח לברוח עם כמה מילדיו, וכשהגיע לירושלים בשנת התש"א יסד בה את בית המדרש "בריסק", בו עוסקים במיוחד בלימוד מסכתות מסדר קודשים. הוא היה לאחד ממנהיגי הציבור החרדי לצד ה"חזון איש", והתנגד באופן נמרץ לציונות, אך יחד עם זאת רכש כבוד למרן הרב קוק וחש קירבה מיוחדת לרבי יעקב משה חרל"פ עד שבבואו לירושלים שלח את בניו לחזות באמירת 'שיר השירים' של הרב חרל"פ בערב שבת, ואף בא לבקר בשעת חוליו. רבים מגדולי ישראל נחשבים כתלמידיו, ביניהם הרב שך, ראש ישיבת פוניבז', הרב משה שמואל שפירא, ראש ישיבת "באר יעקב", הרב משה שטרנבוך, ראב"ד העדה החרדית בירושלים, ועוד. הגרי"ז נודע בהקפדתו היתירה בדקדוקי מצוות, הנהגה שעברה לתלמידיו. כמנהג משפחתו המעיט מאוד בהדפסת חידושי תורה, ולמעשה הכין לדפוס רק שני ספרים: "חידושי מרן רי"ז הלוי על הרמב"ם" ו"חידושי מרן רי"ז הלוי על התורה". ספרים נוספים מדברי תורתו על התלמוד והרמב"ם (בעיקר בענייני קודשים) ועל התורה נדפסו על ידי תלמידיו על פי רשימות וסיכומים. רוב חידושי תורתו מצויים בספרי תלמידיו, או כשמועות הנפוצות ב"עולם הישיבות".

"וירא כי אין איש ויך את המצרי וגו'. ופירש רש"י: וירא כי אין איש - עתיד לצאת ממנו שיתגייר... וצריך ביאור, אם נתחייב המצרי מיתה, מה אכפת לו אם עתיד איש להתגייר ממנו? והנה בפסוק יד 'להרגני אתה אומר כאשר הרגת את המצרי', ופירש רש"י: מכאן אנו לומדים שהרגו בשם המפורש. וצריך ביאור למה?".

הגרי"ז מבאר זאת על פי פסק הרמב"ם, הקובע כי גוי שהיכה ישראל אמנם עובר איסור חמור, אך אינו נהרג על כך בבית דין של אדם:

"והנראה דהנה כתב הרמב"ם בהלכות מלכים (י, ו): ועכו"ם שהיכה ישראל, אפילו חבל בו כל שהוא, אף על פי שהוא חייב מיתה אינו נהרג. והיינו דהוא מחויב מיתה בידי שמים".

מכאן מסיק הגרי"ז שתי מסקנות:

- א. מכיוון שבמקרה של המצרי המכה לא היתה סמכות הלכתית להרגו בידיים, הרגו משה באמצעות השם המפורש, המהווה "מיתה בידי שמים".
- ב. במיתה בידי שמים קיימים "חשבונות שמיים", ולכן כל עוד עתיד לצאת ממנו גר, מיתתו נדחית. רק כאשר ראה משה בבבואה ש"אין איש" - שאין תוחלת עתידית חיובית מזרעו - הוציא לפועל את חיוב המיתה השמיים.

קדמו לדברי הגרי"ז, דברי רבי יעקב ריישר¹⁵, בעל העינין יעקב¹⁶, שגם הוא קישר בין חוסר התוחלת בזרעו של המצרי לבין אופן הריגתו בשם, וכך כתב:

"כתב הרמב"ם: אף על פי שחייב מיתה, אפילו הכי אינו נהרג בידי אדם... ואפשר דהרמב"ם למד כן מהא דאיתא במדרש... 'וירא כי אין איש' - ראה שאין תוחלת יוצא לו ממנו ולא מבניו ולא מבני בניו. ומדהוצרך לראות כן, מכלל שאינו חייב מיתה בידי אדם".

בהמשך דבריו, מוכיח בעל ה"עין יעקב" שהמצרי לא היה חייב מיתה בידי אדם, אלא רק בידי שמים, וזאת מתוך השוואה להלכה הבאה:

"הלא הרוגי בית דין קיימא לן, אישה שהיא מעוברת מכין אותה כנגד בית הריון עד שתפיל עוברת, מכל שכן שאין חוששין מה שעתידיה להתעבר ולהוליד. אלא ודאי שלא היה חייב מיתה בידי אדם, רק מיתה בידי שמים, ולפי שראה משה שאין תוחלת עומדת ממנו, הרג אותו על פי דעת בית דין של מעלה, כדאיתא באבות דרבי נתן".

בהוצאה להורג על ידי בית דין של בשר ודם, ההלכה היא שאם האישה מעוברת, אין ממתינים לה אלא מזרזים את הפלת העובר והורגים אותה מיד. אם על עובר שכבר נמצא במעי אמו, אין חסים בשעת גזר הדין, קל וחומר שאין חוששים לצאצאים רחוקים שעוד לא באו לעולם, "מה שעתידיה להתעבר ולהוליד".

לאור זאת, המסקנה לגבי המצרי היא, שמכיוון שמשה רבנו המתין ובדק ברוח הקודש אם יצא מהמצרי גר בעתיד, מוכח שלא היה כאן דין מיתה רגיל של בית דין, אלא בחיוב מיתה בידי שמים.

¹⁵ רבי יעקב ריישר (בעל ה"עין יעקב") (פראג, גליציה וגרמניה), התל"ג בערך-התצ"ג - מגדולי האחרונים, פוסק ומפרש אגדות חז"ל. נולד בפראג למשפחה של תלמידי חכמים ונקרא על שם עירו (ריישר - היא ריישא שבגליציה, שם כיהן אביו ברבנות). למד אצל אביו ואצל רבי אהרן שמעון שפירא. כיהן כדיין וראש ישיבה בפראג, ולאחר מכן נקרא לכהן כרב בקהילות החשובות אנבר, וורמס ומץ. נודע בשיטתו הישרה המשלבת פלפול עם חתירה להלכה פסוקה. ספרו המפורסם ביותר הוא "עין יעקב", פירוש עמוק ויסודי על ה"עין יעקב", שבו הוא מיישב את קושיות המפרשים ומוסיף נופך למדני לאגדות חז"ל. כמו כן חיבר את שו"ת "שבות יעקב" (ג' חלקים), שהתקבל כספר יסוד בעולם הפסיקה, את "חוק יעקב" על הלכות פסח, ואת הספר "סולת למנחה" על ספר המצוות.

¹⁶ עין יעקב על העין יעקב סנהדרין נח ע"ב אות צח.

סמכות משה להרוג את המצרי

רבי מלכיאל צבי הלוי טננבוים¹⁷, בעל שו"ת דברי מלכיאל, מעמיק בשאלת הסמכות של מי שאינו דיין רשמי, ומסביר מדוע משה רבנו היה חייב לבדוק את עתיד זרעו של המצרי:

"יש לבאר מה שאמר לו דתן ואבירם: 'מי שמך לשר ושופט הלהרגני אתה אומר' וגו', הכוונה כי כיון שאינך שר ושופט, אם כן אין לך רשות להרוג, וזה היה מטענתם גם על המצרי... ונראה דהיינו על פי מה שכתבתי, דגם בעכו"ם שייך לומר 'נפיק זרעא מעליא' שיתגיר וכו', ונראה שלזה אין מורידין... כמו במסור דאמרינן אסור לאבד ממונו דנפיק מיניה זרעא מעליא, רק גופו מותר ולא חיישין לזרעא מעליא לפי שהוא כרודף, אבל בעכו"ם שאינו רודף רק חייב משום עוונותיו, שפיר יש איסור גם משום זרעו... ולזה כשהרגו משה כיון שלא היה דיין, הביט דלא נפיק מיניה זרעא מעליא".

ה"דברי מלכיאל" מבאר כי דברי דתן ואבירם ("מי שמך לשר ושופט") כוונו לערער על סמכותו המשפטית של משה. טענתם היתה כי מאחר שמשה לא מונה באופן רשמי לדיין ושופט, אין לו רשות ליטול חיים, וטענה זו התייחסה גם להריגת המצרי ביום הקודם.

התשובה לטענתם היא, כי קיים הבדל בין דיין לאדם פרטי:

דיין מוסמך: רשאי להוציא להורג על פי דין מבלי להתחשב בצאצאים שעשויים לצאת מהנידון.

אדם פרטי: במקרים שבהם מותר לו להרוג, כמו בדין 'מוסר', עליו לחשוש ל"זרעא מעליא" - כלומר, אסור לו להרוג אם עתיד לצאת מהנהרג צאצא הגון או גר. רק ב"רודף" שמסכן חיים ברגע זה, מותר להרוג מבלי לחשוש לזרעו. אולם המצרי, שהיה חייב מיתה בשל עונו (הכאת עברי), אינו נחשב "רודף" במובן המלא, ולכן יש איסור להרגו אם יצא ממנו זרע טוב.

מכיוון שמשה לא פעל בתור דיין רשמי, הוא היה חייב לוודא ברוח הקודש שזרעו של המצרי לא יהיה הגון. לכן נאמר "וירא כי אין איש" - משה הביט וראה שלא עתיד לצאת ממנו כל צדק או זרע ראוי, ורק אז הרגו.

לעומת הדעה המצמצמת, **רבי ישעיה דטראני**¹⁸ בספרו **פסקי ריא"ז**¹⁹, רואה במעשה משה מקור להיתר רחב יותר:

¹⁷ **רבי מלכיאל צבי הלוי טננבוים (פולין), התר"ז-התר"ע** - מגדולי המשיבים והפוסקים המפורסמים בליטא ובפולין בשלהי תקופת האחרונים, כיהן כרב ואב"ד בק"ק לומז'ה. נולד בשנת התר"ז לאביו הרב יצחק הלוי זצ"ל. כבר בצעירותו התפרסם כעילוי וכלמדן מופלג, ונודע בכושר ניתוח מעמיק ובבקיאות רחבה בכל חלקי הש"ס והפוסקים. כיהן ברבנות בקהילות שונות, וביניהן בסטאוויסק ובבודק, עד שנבחר לכהן כרבה של לומז'ה - אחת הקהילות החשובות בליטא. שמו יצא למרחוק כאחד מגדולי הפוסקים אליהם הופנו שאלות סבוכות מכל רחבי העולם היהודי. הוא נודע לא רק בגאונותו אלא גם במידותיו הנאצלות ובהנהגתו הציבורית האיתנה. עסק רבות גם בשאלות שהתעוררו בעקבות השינויים הטכנולוגיים והחברתיים של דורו. חיבורו, שו"ת "דברי מלכיאל", הוא סדרת ספרים בת שבעה כרכים הכוללת אלפי תשובות בכל חלקי השולחן ערוך.

¹⁸ **רבי ישעיה דטראני הזקן (הריא"ז) (איטליה), דתתק"מ-התק"מ (משוער)** - מעמודי התווך של חכמי איטליה בתקופת הראשונים, ומגדולי המפרשים והפוסקים שדבריהם נחשבים לאבני יסוד בעולם ההלכה. נולד בעיר טראני שבדרום איטליה למשפחת חכמים מיוחסת. התחנך בישיבותיה המפוארות של איטליה ונודע עוד בנעוריו כבקי עצום בש"ס ובפוסקים. נחשב למנהיגם הרוחני של יהודי איטליה וזכה להערצה עצומה בקרב בני דורו, שכינוהו בתארים מופלגים. הריא"ז הנהיג את קהילות איטליה בתקופה של פריחה תורנית, ועמד בקשר רצוף עם חכמי אשכנז וצרפת (בעלי התוספות). הוא העמיד תלמידים הרבה, וביניהם נכדו, רבי ישעיה דטראני האחרון (הריא"ז השני). פסקיו (הידועים כ"פסקי ריא"ז") מובאים רבות בדברי ה"שלטי הגיבורים" על הרי"ף, וזרכם השפיעו עמוקות על פסיקת ההלכה בשולחן ערוך. חיבוריו הנודעים: "פסקי ריא"ז" - פסקי הלכות על מסכתות הש"ס; "תוספות רי"ד" - חידושים מעמיקים על הש"ס; שו"ת הריא"ז.

¹⁹ פסקי ריא"ז סנהדרין פ"ז, ה"ב אות כ.

"גוי שהיכה את ישראל ראוי להמיתו, שהרי משה הרג המצרי בשביל שהיכה את ישראל".

בהערת המהדיר על דבריו²⁰, מבואר החילוק שבין "חייב מיתה" ל"נהרג" בבית דין, כך:

"אין בית דין חייב להמיתו, כי אין זה משבע מצוות שכן נח נהרג עליהם, אלא ראוי הוא להמיתו ומי שרוצה להמיתו, כמו משה שהרג את המצרי, מותר להרוג אותו... ובתשובות הרמב"ם כתב לחלק, דלשון 'נהרג', ביאורו שהורגין אותו, ולשון 'חייב מיתה' שנאמר בגמרא, ביאורו שחייב מיתה אבל אין הורגין".

כלומר, גוי המכה אדם מישראל אמנם עובר עבירה חמורה, אך מכיוון שמעשה זה אינו נמנה על "שבע מצוות בני נח", אין חובה על בית דין לדון אותו למיתה ולהורגו. עם זאת, גוי זה מוגדר כמי ש"ראוי להמיתו". לכן, מי שבחר להרוג, כפי שעשה משה רבנו, הרשות בידו, והרי זה מימוש של דין מוצדק.

נשוב כעת לדברי העיון יעקב, שבהמשך דבריו תלה את שאלת אופן ההריגה במחלוקת במדרש רבה, וכך כתב:

"נראה דפליגי בהא דרבי אביתר סבר דנידון בדיני אדם ונהרג ממש בידו [באגרוף], אבל רבנן סברי דלא נהרג רק בידי שמים [בשם המפורש] ופסק הרמב"ם כרבנן, וכן פירש רש"י בחומש. ולהכי אתי שפיר הא דלא חשיב גבי ז' מצוות, משום דאינו נידון בידי אדם כלל... והא דפסק הרמב"ם בהלכות מלכים גבי עובד כוכבים שעסק בתורה או ששבת מכין אותו ועונשין אותו ומודיעין לו שחייב מיתה על זה, אבל אינו נהרג... כיון דמכל מקום נידון בדיני אדם שמכין אותו ועונשין אותו".

במדרש רבה נחלקו רבי אביתר וחכמים. רבי אביתר סובר, שמשה הרג את המצרי באגרוף. לפי דעה זו, המצרי נידון ב"דיני אדם" ונהרג פיזית בידי משה. וחכמים סוברים, שמשה הרג אותו באמצעות הזכרת השם המפורש. לפי דעה זו, המיתה היא "בידי שמים" ולא בידי אדם.

ה"עיון יעקב" מציין כי הרמב"ם ורש"י פסקו כדעת חכמים, שההריגה היתה באמצעות השם. ובכך מיושבת הקושיה מדוע "הכאת ישראל" אינה נמנית בין שבע המצוות שכן נח נהרג עליהן בבית דין. מכיוון שדינו של גוי המכה ישראל, הוא "בידי שמים" בלבד, הוא אינו חלק ממערכת הענישה שבית הדין אמון עליה. ולכן משה רבנו נזקק להזכרת השם המפורש ולא הרג את המצרי בכוחו הפיזי.

למדנו אם כן, ששורש המחלוקת הוא במדרש רבה, כדלהלן:

הריא"ז פוסק כרבי אביתר, הסובר שמשה הרג את המצרי באגרוף, לפיכך לשיטתו, גוי המכה ישראל "ראוי להמיתו".

והרמב"ם פוסק כרבנן, הסוברים שמשה הרג את המצרי בשם המפורש, לפיכך לשיטתם, גוי שחבל בישראל "חייב מיתה אך אינו נהרג". כלומר, החיוב הוא בידי שמים, ואין לבית דין סמכות להורגו.

דין רוצח על ידי שם או כישוף

מעשה הריגת המצרי על ידי משה רבנו פותח פתח לדיון הלכתי בשאלת האחריות על פעולות רוחניות. האם אדם שהרג את חברו בדרך רוחנית - הזכרת שם, או להבדיל, על ידי כישוף - נחשב רוצח בידיים?

היסוד לדיון זה נמצא בדברי המהר"י חגיז²¹ בשו"ת הלכות קטנות²², וכה דבריו:

"שאלה: ההורג נפש על ידי שם או כישוף מהו? תשובה: אפשר דכיון דבדיבורו עבד מעשה, הוה ליה דומיא דמימר וכזורק חץ להורגו, ועליהם נאמר 'חץ שחוט לשונם'."

בעל "הלכות קטנות" מחדש, כי דיבור שגורם לתוצאה מעשית אינו נחשב לדיבור בעלמא, אלא לכוח מניע, בדומה לחץ הנשלח מקשת.

תשובה זו מהווה בסיס לדברי כמה מרבותינו האחרונים בסוגיה זו. נזכיר בענין זה, את דברי רבי יהודה אסאד²³ בשו"ת יהודה יעלה²⁴, המבסס מסקנה זו ומוכיח אותה ממעשה משה רבנו:

"וטעמא נראה לי דקרא כתיב 'ומכה אדם יומת'. והנה במשה רבנו ע"ה מצינו שהיכה בשבט פיו ובשפתיו המית רשע... ופירש רש"י... שהרגו בשם המפורש, וכתיב ביה לשון 'ויך את המצרי', אם כן גם כי האי גוונא במשמע ובכלל 'מכה אדם יומת' הוא, כיון דבדיבוריה עבד מעשה, היינו הורגו בידיים וחייב עליו".

לשיטתו, התורה לא הגבילה את הגדרת ה"הכאה" למעשה פיזי, שהרי הכתוב קורא להריגת משה את המצרי בלשון "ויך".

מן החיד"א בספרו דבש לפי²⁵, מעמיק בסוגיה זו ומבאר את הריגת המצרי על פי דברי האר"י הקדוש. הוא עומד על כך שהשימוש בשם המפורש אינו פוטר מעונש, שכן גם בכוחות רוחניים ניתנה הבחירה ביד האדם:

"כיון שהאדם בחירי וכך רצונו יתברך דהמזכיר שם או משביע תהיה פעולה זו... ויש ראה על זה דאמרו רז"ל דאנשי דור המבול היו בקיאים בשמות והיו אומרים שהם ישביעו למלאכים... ואמאי הוצרך הוא יתברך להחליף מינוי? הוה ליה למונעם... אלא כיון שהבחירה ניתנה ביד האדם, אם בא לעשות פעולות בשם יוכל לעשות ואין מונע, ואם כן אף אם אינו חייב יכול האדם להרוג בשם וההורג בשם חייב דעקימת שפתיו הוה מעשה".

²¹ רבי ישראל יעקב חגיז (ירושלים), הש"פ-התל"ד - מגדולי חכמי ירושלים בדורם של בעל ה"כנסת הגדולה" והש"ך, ראש ישיבת "בית יעקב" ומגדולי המשיבים והפוסקים בארץ ישראל ובגולה. נולד בעיר פאס שבמרוקו בשנת ש"פ לאביו רבי שמואל חגיז זצ"ל. בצעירותו נדד לאיטליה, שם קנה תורה אצל גדולי הדור וביניהם רבי עזריה פיג'ו, בעל ה"בינה לעיתים". בשנת ת"ח זכה לעלות לארץ הקודש והתיישב בירושלים, שם הפך לאחד מעמודי התווך של הקהילה. בירושלים עמד בראשות ישיבת "בית יעקב" המפורסמת, שהיתה מרכז התורה המרכזי בעיר באותה עת. העמיד תלמידים הרבה, וביניהם בנו הגאון רבי משה חגיז וחתנו המפורסם הראשון לציון רבי משה גאלנטי. נודע בעמידותו התקיפה למען טהרת המחנה ובמאבקו המוקדם בכת ש"ץ וגורורותיה. חיבוריו הנודעים: שו"ת "הלכות קטנות" הכולל מאות תשובות קצרות בדינים מגוונים; "עץ החיים" - פירוש מקיף על המשנה; "פתיח עולם" - חיבור על תרי"ג מצוות.

²² שו"ת הלכות קטנות ח"ב סימן צח.

²³ רבי יהודה אסאד (הונגריה), התקנ"ד-התרכ"ו - מגדולי הפוסקים והמנהיגים של יהדות הונגריה בדורו של בעל ה"כתב סופר", כיהן כרב ואב"ד בק"ק סערדהעלי. נולד בשנת התקנ"ד בעיר אשור. למד אצל הגאון רבי מרדכי בנעט זצ"ל בישיבת ניקלשבורג, והיה מתלמידי המובהקים והאהובים ביותר. כבר בצעירותו נודע כבקי עצום בש"ס ובפוסקים, וזכה להערכה רבה מצד גדולי דורו, ובראשם ה"חתם סופר", שהתבטא עליו בתארים מופלגים. כיהן ברבנות בקהילות שונות, וביניהן סעמניץ וסנאש, עד שנבחר לכהן כאב"ד סערדהעלי, שם עמד בראשות ישיבה גדולה. הוא הנהיג את יהדות הונגריה בתקופה של מאבקים רוחניים קשים כנגד התנועות החדשות, ונודע בעמידתו האיתנה על משמר המסורת ובענוותנותו הגדולה. חיבוריו הנודעים: שו"ת "יהודה יעלה"; "חידושי מהר"א" - חידושים על מסכתות הש"ס ועל התורה.

²⁴ שו"ת יהודה יעלה ח"א או"ח סימן קצט.

²⁵ דבש לפי מערכת מאת ה.

בהמשך דבריו, מחלק מרן החיד"א בין "הריגה בשם" לבין המושג "נתן בו עיניו ועשאו גל של עצמות":

הריגה בשם: פעולה בחירות של האדם, ולכן ההורג באמצעות הזכרת שם קדוש, חייב על מעשהו.

נתן עיניו בו: משיכת ניצוץ הקדושה מן הרשע, כפי שמובא במקובלים, או פעולה התלויה ברצון ה' - שהצדיק מכון שאם הרשע חייב מיתה תועיל כוונתו, ואם לאו - לא.

בשו"ת להורות נתן²⁶, מבאר **רבי נתן גשטטנר**²⁷, מדוע בהריגה חייב ההורג גם כשההריגה נעשתה שלא כדרך הטבע, בשונה מאיסורים אחרים, וזו לשונו:

"ולכאורה מנלן דהתורה חייבה כשהרג שלא כדרכו... ובאוכל איסור שלא כדרך אכילתן פטור? ואולי יש לומר דבהריגה האיסור הוא מה שהלה נהרג, ולכן אין נפקא מינה איך נהרג, מה שאין כן באכילה לא סגי בהנאת מעיו ובעינין גם הנאת גרונו".

לפי יסוד זה, בכל מצוות התורה ואיסוריה התורה הגדירה "מעשה" מסוים, אך בדיני נפשות המוקד הוא התוצאה - העובדה שישנו הרג לפנינו. לכן, כל פעולה המביאה לתוצאה זו, גם אם היא רוחנית ו"שלא כדרך הטבע", נחשבת להריגה גמורה.

נזק שנעשה באמצעים רוחניים

בספר "קהילות יעקב" דן ה"סטייפלר" זצ"ל, בשאלת האחריות הממונית של אדם שהזיק את חברו באמצעות עין הרע, ובשו"ת **להורות נתן**²⁸ הביא דבריו וקשרם לנידון דידן:

"...דן במי שהזיק על ידי עין הרע אם חייב לשלם, וכתב דלא ברי הזיקא [אין הנזק ודאי], וגם אם יארע היזק, אינו ברור שעל ידי הבטה שלו הוא בא, ואילו יתברר שהבטתו הזיקה - יתכן דחייב לשלם".

מדבריו עולה כי עקרונית, גם פעולה רוחנית עשויה להחשיב את האדם כמזיק, אלא שקיימת בעיה ראייתית של "חובת ההוכחה" - קשה להוכיח בבית דין שהנזק נגרם ישירות מהבטת האדם ולא מגורם אחר.

מתוך דברי האחרונים עולים שני חילוקים מרכזיים בין היזק ממוני לבין הריגה באמצעים רוחניים:

- בהיזק ממוני חל הכלל "המוציא מחברו עליו הראיה", ולכן כל עוד לא הוכח הקשר הישיר בין הפעולה הרוחנית לנזק - פטור. לעומת זאת בהריגה, העיקר הוא התוצאה המרה - שחיים נחסרו מן העולם, ועל כן האחריות על המעשה חמורה יותר.
- בעוד שנזקי ממון נגבים בבית דין של מטה, הריגה באמצעים רוחניים מסורה לדין שמים.

²⁶ שו"ת להורות נתן ח"ו סימן קלז.

²⁷ **רבי נתן גשטטנר (בני ברק), התרצ"ב-התש"ע** - מגדולי הפוסקים והמשיבים בדור האחרון, כיהן כרב שיכון אגודת ישראל בבני ברק וראש ישיבת "פנים מאירות". נולד בשנת התרצ"ב בעיר אגר (ערלוי) שבהונגריה, למשפחה המיוחסת לבעל ה"חתם סופר". בצעירותו למד אצל גדולי דורו, ובהם הגאון רבי יונתן שטייף זצ"ל. לאחר השואה עלה לארץ הקודש וקבע את מושבו בבני ברק, שם הפך לאחד מתלמידיו המובהקים של מרן ה"חזון איש", אשר העריכו והוקירו מאוד על אף גילו הצעיר. כיהן עשרות שנים כרבה של שכונת "שיכון אגודת ישראל" בבני ברק ועמד בראשות ישיבת "פנים מאירות". נודע ככתובת מרכזית לשאלות הלכתיות סבוכות מכל רחבי העולם. חיבוריו הנודעים: שו"ת "להורות נתן" - סדרת ספרים בת עשרות כרכים הכוללת אלפי תשובות בכל חלקי השולחן ערוך; "שיעורי להורות נתן" - חידושים על הש"ס; "להורות נתן" על התורה - ביאורים ודרשות על סדר הפרשיות.

²⁸ קהילות יעקב בבא קמא סימן לט.

לסיום, מביא ה"להורות נתן" את הכרעתו של המהר"י אסאד²⁹, המעגנת את הדין בלשון הכתוב:

"דכל שהורג על ידי שם חייב, דכתיב 'ומכה אדם יומת'. והרי מצינו במשה רבינו דכתיב ביה 'ויך את המצרי', והרי הרגו בשם המפורש כפירוש רש"י... ואם כן מוכח דגם הריגה על ידי שם הוי בכלל הכאה, וממילא הוי בכלל 'ומכה אדם יומת'".

נמצא כי התורה הגדירה את הפעולה הרוחנית של משה בלשון "ויך", ללמדנו שגם הכאה בדיבור ובשם נחשבת "הכאה" גמורה, והעושה כן בלא היתר עובר על איסור רציחה.

פעולות נוספות הנעשות על ידי אמצעים רוחניים

רבי יוסף פצנובסקי³⁰, בספרו **פרדס יוסף**³¹, דן האם פעולה הנעשית שלא כדרך הטבע, כגון על ידי שמות הקודש או כישוף, נחשבת למעשה גמור, ומביא מספר נפקא מינות הנוגעות להלכות שבת:

קפיצת הדרך: הגמרא **בעירובין**³² דנה במי שהלך בשבת מעבר לתחום על ידי "קפיצה בשם", ומוכח שם שאם הקפיצה היתה למטה מעשרה טפחים - הרי זה כמעשה הילוך האסור בשבת. מכאן מביא ה"פרדס יוסף" ראיה ליסוד של בעל ה"הלכות קטנות":

"ויהיה ראיה להלכות קטנות (ח"ב סימן צח), דהורג חברו על ידי שם או כישוף חייב משום רציחה... דכיון דבדיבורו עביד מעשה הוה ליה כזורק חץ".

מנגד, ה"פרדס יוסף" מעלה סתירות ממקומות אחרים שבהם נראה שפעולה סגולית אינה נחשבת למעשה:

אורים ותומים: בגמרא **בעירובין**³³ מבואר ששאלו באורים ותומים בשבת, ולא חייבו משום מלאכת "כותב", אף שהאותיות בולטות ומצטרפות. אמנם, ב"מעשה רוקח"³⁴ כתב שאסור לשאול בהם בשבת משום ד"דמי לכותב", אך מעיקר הדין נראה שאינו מעשה כתיבה גמור.

פעולות סגוליות נוספות: בסנהדרין³⁵ הותר ללחוש על נחשים בשבת ואין בכך משום צידה. כמו כן מובא ב**ירושלמי**³⁶ מעשה באדם שכיבה אש בדרך סגולה, "נסב גולתא ופרס", ומשמע שכיבוי בדרך כזו מותר.

בספר **חשוקי חמד**³⁷ דן הגאון **רבי יצחק זילברשטיין**, מגדולי הפוסקים, גיסו של מרן רבי חיים קניבסקי זצ"ל ורבה של שכונת רמת אלחנן בבני ברק, במקרה של כתיבה בשבת על ידי "השבעת קולמוס", דהיינו, כתיבה

²⁹ שו"ת יהודה יעלה או"ח סימן קצט.

³⁰ **רבי יוסף פצנובסקי (בעל ה"פרדס יוסף") (פולין), התרל"ה-התש"ב** - מחכמי פולין המפורסמים בדור שלפני השואה. השתייך לחסידות גור. נולד בפאביאניץ ועסק במסחר, אך הקדיש את כל עיתותיו לתורה. חיבורו "פרדס יוסף" על התורה הוא אוצר בלום של ליקוטים, פלפולים וחידושים מכל ספרי הראשונים והאחרונים, המסודרים לפי סדר הפסוקים. הספר התקבל בחיבה רבה בעולם הישיבות בזכות בקיאותו המדהימה והיכולת לקשר בין סוגיות שונות בש"ס לבין פשוטי המקרא. רבי יוסף נספה בשואה בגטו לודז' בשנת תש"ב.

³¹ פרדס יוסף שמות ב, יד אות מה.

³² עירובין מג ע"א.

³³ עירובין מה ע"א.

³⁴ ראה מעשה רוקח פרשת מטות בשם נחלת בנימין מצוה קא.

³⁵ סנהדרין קא ע"א.

³⁶ ירושלמי שבת פט"ז, ה"ז.

³⁷ חשוקי חמד שבת עד ע"ב.

רוחנית ללא מגע יד, ומביא את תירוצו של ה"חתם סופר" לקושיית הרא"ש: כיצד כתב משה רבנו י"ג ספרי תורה ביום פטירתו שחל בשבת?

"ותירץ החתם סופר... דעל ידי פעולה ניסית מותר, והיה שם השבעת הקולמוס והגוף נח, וכך כתב השל"ה הקדוש".

הרב זילברשטיין מקשה על היתר זה מדברי ה"מושב זקנים" בעניין המן במדבר. שם מבואר, שמי שחשב על המן בשבת שישתנה טעמו לאפיו או מבושל - עבר על איסור שבת:

"חשוב תיקון... דכיון דלא היה מתהפך אלא על פי דיבורו לתבשיל, חשוב תיקון... וצריך ביאור מאי שנא בישול המן... שהמחשב עליו חייב משום מבשל... ומאי שנא מכתובה על ידי השבעת הקולמוס שהתיר רבנו החתם סופר?".

ה"חשוקי חמד" מיישב את הסתירה על פי ההגדרה היסודית של "מלאכת מחשבת":

בישול המן: באותו זמן, המחשבה והדיבור היו דרך הבישול הרגילה של המן במדבר. ומכיוון שזו היתה הדרך המקובלת להכנתו, התורה אסרה זאת במפורש, "את אֲנֹכִי תֹאפֶּי אֶפֶי", וכל שינוי במן על ידי המחשבה נחשב למלאכה כדרכה.

בכתיבת משה רבנו: השבעת קולמוס אינה הדרך המקובלת והרגילה לכתיבת ספר תורה. לכן, אף שהתוצאה היא כתיבה, המעשה עצמו מוגדר כשינוי גמור שאין עליו חיוב חטאת, ובמקום צורך גדול, כמו כתיבת ספרי התורה ביום פטירת משה - הותר הדבר.

כללו של דבר: לעניין רציחה, דיבור נחשב כ"מעשה", והמבחן העיקרי הוא מבחן התוצאה, לכן ההורג על הזכרת שם קדוש, חייב. אך לעניין הלכות שבת, הדבר תלוי באופי המעשה, האם זוהי "דרך המלאכה" המקובלת.

היזק ראייה ועין הרע

הדיון בהריגת המצרי על ידי משה רבנו באמצעות השם המפורש, מעורר שאלה עקרוניות: האם כוחות רוחניים מופשטים, כמו: דיבור, מחשבה או מבט - נחשבים כ"מעשה" המטיל אחריות הלכתית? נעמוד על כך בקצרה, מתוך התבוננות בסוגיית היזק ראייה ועין הרע.

חז"ל³⁸ אוסרים על אדם לעמוד על שדה חברו בשעה שהיא "עומדת בקמותיה" (לפני הקציר), כדי שלא להזיקה בעין הרע. בעוד שהשכל האנושי עשוי לראות בראייה דבר מופשט, המקורות מסבירים כי זהו כוח ממשי:

ה"חזון איש"³⁹ מסביר, כי עין הרע היא מחוקי הטבע הרוחניים, שכן "המחשבה מניעה גורמים נסתרים המסוגלים להרוס גשמים מוצקים".

הסמ"ע⁴⁰ מחלק בין היזק ראייה בחצר, שבו הנזק הוא צמצום השימוש והפרטיות, לבין היזק ראייה בשדה, שם הראייה "שולטת" בשדה באופן ישיר ופוגעת ביבול עצמו.

³⁸ בבא מציעא קז ע"א.

³⁹ חזון איש ליקוטים חו"מ סימן בא.

⁴⁰ סמ"ע סימן קנד, ס"ק ד.

להלכה, **הרמב"ם**⁴¹ פוסק שהאיסור להסתכל בשדה חברו הוא "דברי חסידות" בלבד ואינו נזק שבית דין יכול לאכוף. וה"קהילות יעקב"⁴² מוסיף, כי הקושי הוא ראייתי - קשה להוכיח בבית דין קשר סיבתי ודאי בין המבט לנזק.

בעל "**ערוך השולחן**"⁴³ מסכם, כי אף שבית דין אנושי לא תמיד יכול לחייב על נזק שנגרם בראייה, האדם "חייב בדיני שמים". לכן למעשה, מוטלת אחריות על כל אדם להישמר משימוש לרעה בכוחותיו הרוחניים. האחריות המוסרית של האדם על נזקי 'גרמא' אינה מוגבלת למעשים פיזיים, אלא כוללת גם את חובת הזהירות במבטו ובלשונו.

השלכות הסוגיה על נזקי טכנולוגיה וסייבר בימינו

נראה כי הדיון ההלכתי סביב הריגה והיזק באמצעים רוחניים - כגון השבעה בשם המפורש או גרימת נזק בעין הרע - יכול להוות תשתית מסוימת לדיון בשאלות מודרניות של גרימת נזק ללא מגע פיזי ישיר, כמו, באמצעות וירוסי מחשב ולוחמה דיגיטלית.

היסוד המרכזי העולה מן המקורות הוא, כי **בדיני נפשות** אין חשיבות מכרעת ל"כלי" שבו בוצעה ההריגה, אלא לתוצאה - חיסרון החיים מן העולם כתוצאה ישירה מפעולת האדם. כאשר המהר"י חגיז והמהר"א אסאד דנים בהורג על ידי "שם" וקובעים כי הוא חייב משום "ומכה אדם יומת", הם מגדירים כי גם כוח רוחני נחשב כ"כוחו של אדם".

מכאן נוכל להסיק לגבי עולם הסייבר, כי הריגה המתרחשת כתוצאה משיבוש מכון של מערכות מחשוב בבית חולים או פגיעה במערכות בקרה של רכב, בוודאי תיחשב לרציחה גמורה.

בדיני ממונות, לעומת זאת, שאלת האחריות מורכבת יותר ותלויה במידת הוודאות והקשר הנסיבתי שבין הפעולה לנזק. בעוד שבנזקי "עין הרע", כפי שציין הסטייפלר ב"קהילות יעקב", הקושי העיקרי הוא הוכחת הקשר הוודאי בין המבט לבין ההיזק, הרי שבנזקי סייבר הקשר הנסיבתי לרוב גלוי, לוגי וברור יותר. לכן, וירוס מחשב, אף שאינו חפץ פיזי המכה במזיק, נחשב להפעלת כוחו של האדם.

בקצרה

חז"ל לומדים מהפסוק "**הִלָּהֲרֹגְנִי אֶתָּה אוֹמֵר**", שמשה רבנו הרג את המצרי על ידי אמירת השם המפורש. **הרא"ם** מסביר, כי האיש העברי הסיק זאת מאחר שראה את המצרי מת ללא פעולה פיזית גלויה. **רבנו בחיי** מוסיף, כי מדובר במאבק רוחני בין כוחות הקדושה לטומאה, והמונח "ויך" מתאר הפעלת עוצמה רוחנית ולא הכאה פיזית.

האחרונים דנים, מדוע הרג משה את המצרי בדרך זו, ומדוע בדק שאין בזרעו תוחלת:

⁴¹ שו"ת הרמב"ם סימן שצה ד"ה תשובה זאת.

⁴² קהילות יעקב בבא בתרא סימן ב.

⁴³ ערוך השולחן חו"מ סימן שעח, א.

הגרי"ז והעין יעקב מבארים, כי לפי הרמב"ם, גוי המכה ישראל "חייב מיתה אך אינו נהרג" בבית דין. לכן, משה נזקק למיתה בידי שמים, והרג את המצרי על ידי שם מפורש, תוך התחשבות בחשבונות שמים ובצאצאים העתידיים.

בשו"ת דברי מלכיאל מבואר, כי משה, שלא היה דיין רשמי, היה חייב לוודא שלא יצא מהמצרי "זרעא מעליא", שכן רק דיין מוסמך, או במקרה של "רודף", מותר להרוג בלי לבדוק אם עתיד לצאת ממנו צאצא הגון.

הריא"ז פוסק, כי גוי המכה ישראל "ראוי להמיתו" בפשוטו, ומשה פעל כמי שמממש דין צדק.

לאחר הדיון הפרטי בהריגת משה את המצרי, עסקנו בשאלה הכללית: האם הריגה או נזק באמצעים רוחניים נחשבים למעשה גמור:

המהר"י חגיז והמהרי"א אסאד קובעים, כי הדיבור בשם נחשב כמעשה, "כזורק חץ", וההורג כך חייב משום "ומכה אדם יומת".

בשו"ת להורות נתן מבואר, שבדיני נפשות המוקד הוא התוצאה - חיסרון חיים, בעוד שבדיני אכילה יש צורך ב"דרך אכילה".

הקהילות יעקב סובר, שעקרונית ניתן לחייב על נזק מעין הרע אם הוכח קשר ישיר, אך קיימת בעיה ראייתית של "חובת ההוכחה".

הפרדס יוסף מביא ראיות לכך שפעולה על ידי אמירת שם קדוש נחשבת כמעשה, אך בשאלה באורים ותומים או לחישת נחש במעשה כישוף, אין זה מעשה גמור.

החשוקי חמד מחלק בין בישול המן במחשבה, שהיה אסור כי זו היתה דרך בישולו, לבין "השבעת קולמוס", דהיינו, כתיבה רוחנית, המותרת במקום צורך גדול, כי אינה "דרך כתיבה" המקובלת.

מתוך הדיון בהריגה על ידי שם קדוש, באנו לדיון מקביל, בשאלה האם מבט של אדם יכול להיחשב כנזק משפטי. הזכרנו את דברי חז"ל, לפיהם אסור לאדם לעמוד על שדה חברו כשהתבואה בשלה כדי לא להזיקה ב"עין הרע".

הרמב"ם פוסק שהזהירות מכך בשדה היא "מידת חסידות" בלבד ולא חיוב, כיוון שמדובר בחשש רחוק שקשה להוכיחו בבית דין. עם זאת, בעל **ערוך השולחן** קובע, כי גם אם נזק נגרם באופן עקיף, ב"גרמא", ובית דין אינו יכול לחייב עליו תשלום, האדם עדיין "חייב בדיני שמים". האיסור להזיק כולל גם נזק הנעשה "בלשונו" או "בראיתו", ועל כל אלו האדם נדרש לתת דין וחשבון לפני הקב"ה.

לבסוף, נראה שהדיון בסוגיה זו יכול להוות תשתית מסוימת לדיונים שעולים בעידן המודרני, לגבי אחריות בנזקי סייבר מודרניים הנעשים ללא מגע פיזי. בדיני נפשות המבחן הוא התוצאה, כאמור, ולכן הריגה באמצעות שיבוש מערכות מחשב תיחשב לרצח גמור. ואילו בדיני נזיקין, נזקי סייבר יידונו כגרמא בנזיקין, משום שהקשר הנסיבתי בהם גלוי וברור יותר מאשר בנזק סגולי.